

॥ श्रीदक्षिणामूर्तिस्तोत्रम् ॥
विश्वं दर्पणदृश्यमाननगरीतुल्यं निजान्तर्गतं
पश्यन्नात्मनि मायया बहिरिवोद्भूतं यथा निद्रया ।
यः साक्षात्कुरुते प्रबोधसमये स्वात्मानमेवाद्वयं
तस्मै श्री गुरुमूर्तये नम इदं श्रीदक्षिणामूर्तये ॥ १ ॥
बीजस्यान्तरिवाङ्कुरो जगदिदं प्राङ्निर्विकल्पं पुनः
मायाकल्पितदेशकालकलनावैचित्र्यचित्रीकृतम् ।
मायावीव विजृम्भयत्यपि महायोगीव यःस्वेच्छया
तस्मै श्री गुरुमूर्तये नम इदं श्रीदक्षिणामूर्तये ॥ २ ॥
यस्यैव स्फुरणं सदात्मकमसत्कल्पार्थगं भासते
साक्षात्त्वमसीति वेदवचसा यो बोधयत्याश्रितान् ।
यत्साक्षात्करणाद्भवेन्नपुनरावृत्तिर्भवाम्भोनिधौ
तस्मै श्री गुरुमूर्तये नम इदं श्रीदक्षिणामूर्तये ॥ ३ ॥
नानाच्छिद्रघटोदरस्थितमहादीपप्रभाभास्वरं
ज्ञानं यस्य तु चक्षुरादिकरणद्वारा बहिःस्पन्दते ।
जानामीति तमेव भान्तमनुभात्येतत्समस्तं जगत्
तस्मै श्री गुरुमूर्तये नम इदं श्रीदक्षिणामूर्तये ॥ ४ ॥
देहं प्राणमपीन्द्रियाण्यपि चलां बुद्धिं च शून्यं विदुः
स्त्रीबालान्धजडोपमास्त्वहमिति भ्रान्ता भृशं वादिनः ।
मायाशक्तिविलासकल्पितमहाव्यामोहसंहारिणे
तस्मै श्री गुरुमूर्तये नम इदं श्रीदक्षिणामूर्तये ॥ ५ ॥
राहुग्रस्तदिवाकरेन्दुसदृशो मायासमाच्छादनात्
सन्मात्रः करणोपसंहरणतो योऽभूत्सुषुप्तः पुमान् ।
प्रागस्वाप्समिति प्रबोधसमये यः प्रत्यभिज्ञायते
तस्मै श्री गुरुमूर्तये नम इदं श्रीदक्षिणामूर्तये ॥ ६ ॥
बाल्यादिष्वपि जाग्रदादिषु तथा सर्वास्ववस्थास्वपि
व्यावृत्तास्वनुवर्तमानमहमित्यन्तः स्फुरन्तं सदा ।
स्वात्मानं प्रकटीकरोति भजतां यो मुद्रया भद्रया
तस्मै श्री गुरुमूर्तये नम इदं श्रीदक्षिणामूर्तये ॥ ७ ॥
विश्वं पश्यति कार्यकारणतया स्वस्वामिसंबन्धतः
शिष्याचार्यतया तथैव पितृपुत्राद्यात्मना भेदतः ।
स्वप्ने जाग्रति वा एष पुरुषो मायापरिभ्रामितः

तस्मै श्री गुरुमूर्तये नम इदं श्रीदक्षिणामूर्तये ॥ ८ ॥
 भूरम्भांस्यनलोऽनिलोऽम्बरमहर्नाथो हिमांशुः पुमान्
 इत्याभाति चराचरात्मकमिदं यस्यैव मूर्त्यष्टकम् ।
 नान्यत्किञ्चन विद्यते विमृशतां यस्मात्परस्माद्विभोः
 तस्मै श्री गुरुमूर्तये नम इदं श्रीदक्षिणामूर्तये ॥ ९ ॥
 सर्वात्मत्वमिति स्फुटीकृतमिदं यस्मादमुष्मिंस्तवे
 तेनास्य श्रवणात्तदर्थमननाद्द्वयानाच्च संकीर्तनात् ।
 सर्वात्मत्वमहाविभूतिसहितं स्यादीश्वरत्वं स्वतः
 सिद्धयेत्तत्पुनरष्टधा परिणतं चैश्वर्यमव्याहतम् ॥ १० ॥
 ॥ मानसोल्लास ॥

विश्वं दर्पणदृश्यमाननगरीतुल्यं निजान्तर्गतं
 पश्यन्नात्मनि मायया बहिरिवोद्भूतं यथा निद्रया ।
 यः साक्षात्कुरुते प्रबोधसमये स्वात्मानमेवाद्वयं
 तस्मै श्री गुरुमूर्तये नम इदं श्रीदक्षिणामूर्तये ॥ १ ॥
 मङ्गलं दिशतु मे विनायको
 मङ्गलं दिशतु मे सरस्वती ।
 मङ्गलं दिशतु मे महेश्वरो
 मङ्गलं दिशतु मे सदाशिवः ॥ १ ॥
 आत्मलाभात्परो लाभो नास्तीति मुनयो विदुः ।
 तल्लाभार्थं कविः स्तौति स्वात्मानं परमेश्वरम् ॥ २ ॥
 स्वेच्छया सृष्टमाविश्य विश्वं यो मनसि स्थितः ।
 स्तोत्रेण स्तूयतेऽनेन स एव परमेश्वरः ॥ ३ ॥
 अस्ति प्रकाशत इति व्यवहारः प्रवर्तते ।
 तच्चास्तित्वं प्रकाशत्वं कस्मिन्नर्थे प्रतिष्ठितम् ॥ ४ ॥
 किं तेषु तेषु वाऽर्थेषु किं वा सर्वात्मनीश्वरे ।
 ईश्वरत्वं च जीवत्वं सर्वात्मत्वं च कीदृशम् ॥ ५ ॥
 जानीयात्कथं जीवः किं तज्ज्ञानस्य साधनम् ।
 ज्ञानात्तस्य फलं किं स्यादेकत्वं च कथं भवेत् ॥ ६ ॥
 सर्वज्ञः सर्वकर्ता च कथमात्मा भविष्यति ।
 शिष्यं प्रतीत्यं पृच्छन्तं वक्तुमारभते गुरुः ॥ ७ ॥
 अन्तरस्मिन्निमे लोका अन्तर्विश्वमिदं जगत् ।
 बहिर्वन्माययाऽऽभाति दर्पणे स्वशरीरवत् ॥ ८ ॥
 स्वप्ने स्वान्तर्गतं विश्वं यथा पृथगिवेक्ष्यते ।
 तथैव जाग्रत्कालेऽपि प्रपञ्चोऽयं विविच्यताम् ॥ ९ ॥
 स्वप्ने स्वसत्तैवार्थानां सत्ता नान्येति निश्चिता ।
 को जाग्रति विशेषोऽस्ति जडानामाशु नाशिनाम् ॥ १० ॥

स्वप्ने प्रकाशो भावानां स्वप्रकाशान्न हीतरः ।
 जाग्रत्यपि तथैवेति निश्चिन्वन्ति विपश्चितः ॥ ११ ॥
 निद्रया दर्शितानर्थान्न पश्यति यथोत्थितः ।
 सम्यग्ज्ञानोदयादूर्ध्वं तथा विश्वं न पश्यति ॥ १२ ॥
 अनादिमायया सुप्तो यदा जीवः प्रबुध्यते ।
 अजन्मनिद्रमस्वप्नमद्वैतं बुध्यते तदा ॥ १३ ॥
 श्रुत्याऽऽचार्यप्रसादेन योगाभ्यासवशेन च ।
 ईश्वरानुग्रहेणापि स्वात्मबोधो यदा भवेत् ॥ १४ ॥
 भुक्तं यथाऽन्नं कुक्षिस्थं स्वात्मत्वेनैव पश्यति ।
 पूर्णाहन्ताकबलितं विश्वं योगीश्वरस्तथा ॥ १५ ॥
 यथा स्वप्ने नृपो भूत्वा भुक्त्वा भोगान्यथेप्सितान् ।
 चतुरङ्गबलोपेतः शत्रुं जित्वा रणाङ्गणे ॥ १६ ॥
 परात्पराजितो भूत्वा वनं प्राप्य तपश्चरन् ।
 मुहूर्तमात्रमात्मानं मन्यते कल्पजीविनम् ॥ १७ ॥
 तथैव जाग्रत्कालेऽपि मनोराज्यं करोत्यसौ ।
 कालनद्योघयोगेन क्षीणमायुर्न पश्यति ॥ १८ ॥
 मेघच्छन्नोऽशुमालीव मायया मोहितोऽधिकम् ।
 किञ्चित्कर्ता च किञ्चिज्ज्ञो लक्ष्यते परमेश्वरः ॥ १९ ॥
 यद्यत्करोति जानाति तस्मिन्तस्मिन्परेश्वरः ।
 राजा विद्वान् स्वसामर्थ्यादीश्वरोऽयमितीर्यते ॥ २० ॥
 ज्ञानक्रिये शिवेनैक्यात्सङ्क्रान्ते सर्वजनुषु ।
 ईश्वरत्वं च जीवानां सिद्धं तच्छक्तिसङ्गमात् ॥ २१ ॥
 अयं घटोऽयं पट इत्येवं नानाप्रतीतिषु ।
 अर्कप्रभेव स्वज्ञानं स्वयमेव प्रकाशते ॥ २२ ॥
 ज्ञानं न चेत्स्वयं सिद्धं जगदन्धं तमो भवेत् ।
 न चेदस्य क्रिया काचित् व्यवहारः कथं भवेत् ॥ २३ ॥
 क्रिया नाम परिस्पन्दपरिणामस्वरूपिणी ।
 स्पन्दमाने बहिर्ज्ञाने तदङ्कुरवदुद्भवेत् ॥ २४ ॥
 उत्पाद्यप्राप्यसंस्कार्यविकार्योपाश्रया क्रिया ।
 करोति गच्छत्युन्मार्ष्टिं छिनत्तीति प्रतीयते ॥ २५ ॥
 शिवो ब्रह्मादिदेहेषु सर्वज्ञ इति भासते ।
 देवतिर्यङ्मनुष्येषु किञ्चिज्ज्ञस्तारतम्यतः ॥ २६ ॥
 जरायुजोऽण्डजश्चैव स्वेदजः पुनरुद्भिदः ।
 एते चतुर्विधाः देहाः क्रमशो न्यूनवृत्तयः ॥ २७ ॥
 ब्रह्मादिस्तम्बपर्यन्ता स्वप्नकल्पैव कल्पना ।
 साक्षात्कृतेऽनवच्छिन्नप्रकाशे परमात्मनि ॥ २८ ॥

अणोरणीयान्महतो महीयानिति वेदवाक् ।
 रुद्रोपनिषदप्येतं स्तौति सर्वात्मकं शिवम् ॥ २९ ॥
 ईश्वरो गुरुरात्मेति मूर्तिभेदविभागिने ।
 व्योमवद्भाप्तदेहाय दक्षिणामूर्तये नमः ॥ ३० ॥
 इति श्रीदक्षिणामूर्तिस्तोत्रार्थप्रतिपादके ।
 प्रबन्धे मानसोल्लासे प्रथमोल्लाससंग्रहः ॥ ३१ ॥
 बीजस्यान्तरिवाङ्कुरो जगदिदं प्राङ्निर्विकल्पं पुनः
 मायाकल्पितदेशकालकलनावैचित्र्यचित्रीकृतम् ।
 मायावीव विजृम्भयत्यपि महायोगीव यःस्वेच्छया
 तस्मै श्री गुरुमूर्तये नम इदं श्रीदक्षिणामूर्तये ॥ २ ॥
 उपादानं प्रपञ्चस्य संयुक्ताः परमाणवः ।
 मृदन्वितो घटस्तस्माद्भासते नेश्वरान्वितः ॥ १ ॥
 परमाणुगता एव गुणा रूपरसादयः ।
 कार्ये समानजातीयमारभन्ते गुणान्तरम् ॥ २ ॥
 कार्यं यत्र समन्वेति कारणं समवायि तत् ।
 चक्राद्यं साधनं यत्तु घटस्यासमवायि तत् ॥ ३ ॥
 समवायिनि तिष्ठेद्यत् समवाय्याश्रये तथा ।
 कार्येऽवधृतसामर्थ्यं कल्प्यतेऽसमवायि तत् ॥ ४ ॥
 निमित्तं कारणं तेषामीश्वरश्च कुलालवत् ।
 यत्कार्यं जायते यस्मात्तस्मिन् तत्प्रतितिष्ठति ॥ ५ ॥
 मृत्तिकायां घटस्तन्तौ पटः स्वर्णेऽङ्गुलीयकम् ।
 इति वैशेषिकाः प्राहुस्तथा नैयायिका अपि ॥ ६ ॥
 रजः सत्त्वं तमश्चेति प्रधानस्य गुणास्त्रयः ।
 रजो रक्तं चलं तेषु सत्त्वं शुक्लं प्रकाशकम् ॥ ७ ॥
 तमः कृष्णं चावरकं सृष्टिस्थित्यन्तहेतवः ।
 इति सांख्याश्च भाषन्ते तेषां दूषण उच्यते ॥ ८ ॥
 अङ्कुरादिफलान्तेषु कार्येष्वस्तित्वमिष्यते ।
 कुत आगत्य सम्बद्धा वटबीजेषु ते कणाः ॥ ९ ॥
 कारणानुगतं कार्यमिति सर्वैश्च सम्मतम् ।
 तस्मात्सत्ता स्फुरत्ता च सर्वत्राप्यनुवर्तते ॥ १० ॥
 पुष्पे फलत्वमापन्ने क्षीरे च दधितां गते ।
 विजातीयाः प्रतीयन्ते गुणा रूपरसादयः ॥ ११ ॥
 कारणं कार्यमंशोऽशी जातिव्यक्ती गुणी गुणः ।
 क्रिया क्रियावानित्याद्याः प्रकाशस्यैव कल्पनाः ॥ १२ ॥
 चैतन्यं परमाणूनां प्रधानस्यापि नेष्यते ।
 ज्ञानक्रिये जगत्कल्पितौ दृश्येते चेतनाश्रये ॥ १३ ॥

कालरूपक्रियाशक्त्या क्षीरात्परिणमेदधि ।
 ज्ञातृज्ञानज्ञेयरूपं ज्ञानशक्त्या भवेज्जगत् ॥ १४ ॥
 ज्ञानं द्विधा वस्तुमात्रद्योतकं निर्विकल्पकम् ।
 सविकल्पन्तु संज्ञादिद्योतकत्वादनेकधा ॥ १५ ॥
 सङ्कल्पसंशयभ्रान्तिस्मृतिसादृश्यनिश्चयाः ।
 ऊहोऽनध्यवसायश्च तथाऽन्येनुभवा अपि ॥ १६ ॥
 प्रत्यक्षमेकं चार्वाकाः कणादसुगतौ पुनः ।
 अनुमानञ्च तच्चापि सांख्याः शब्दं च ते अपि ॥ १७ ॥
 न्यायैकदर्शनोप्यवेमुपमानं च के चन ।
 अर्थापत्त्या सहैतानि चत्वार्याह प्रभाकरः ॥ १८ ॥
 अभावषष्ठान्येतानि भाट्टा वेदान्तिनस्तथा ।
 सम्भवैतिह्ययुक्तानि तानि पौराणिका जगुः ॥ १९ ॥
 द्रव्यं गुणस्तथा कर्म सामान्यं च विशेषकम् ।
 समवायं च काणादाः पदार्थान्षट्प्रचक्षते ॥ २० ॥
 नव द्रव्याणि भूतानि दिक्कालात्ममनांसि च ।
 चतुर्विंशतिरेव स्युर्गुणाः शब्दादिपञ्चकम् ॥ २१ ॥
 परिमाणं च सङ्ख्या च द्वौ संयोगविभागकौ ।
 स्वभावतः पृथक्त्वं च गुरुत्वं द्रवता पुनः ॥ २२ ॥
 परत्वं चापरत्वं च स्नेहः संस्कार इत्यपि ।
 धीर्द्वेषसुखदुःखेच्छाधर्माधर्मप्रयत्नकाः ॥ २३ ॥
 संस्कारस्त्रिविधो वेग इष्वादेर्गतिकारणम् ।
 दृष्टश्रुतानुभूतार्थस्मृतिहेतुश्च भावना ॥ २४ ॥
 स्थितस्थापकता नाम पूर्ववत्स्थितिकारणम् ।
 आकृष्टशाखाभूर्जादौ स्पष्टमेवोपलक्ष्यते ॥ २५ ॥
 उत्क्षेपणमवक्षेपो गमनं च प्रसारणम् ।
 आकुञ्चनमिति प्राहुः कर्म पञ्चविधं बुधाः ॥ २६ ॥
 सामान्यं द्विविधं प्रोक्तं परं चापरमेव च ।
 परं सत्तैव सर्वत्र तदनुस्यूतवर्तनम् ॥ २७ ॥
 द्रव्यत्वं च गुणत्वाद्यं सामान्यमपरं तथा ।
 विशेषाः स्युरनन्तास्ते व्यावृत्तिज्ञानहेतवः ॥ २८ ॥
 रूपस्येव घटे नित्यः सम्बन्धः समवायकः ।
 कालाकाशदिगात्मानो नित्याश्च विभवश्च ते ॥ २९ ॥
 चतुर्विधाः परिच्छिन्ना नित्याश्च परमाणवः ।
 इति वैशेषिकमते पदार्थाः षट् प्रकीर्तिताः ॥ ३० ॥
 माया प्रधानमव्यक्तमविद्याऽज्ञानमक्षरम् ।
 अव्याकृतं च प्रकृतिः तम इत्यभिधीयते ॥ ३१ ॥

मायायां ब्रह्मचैतन्यप्रतिबिम्बानुषङ्गतः ।
 महत्कालपुमांसः स्युः महत्तत्त्वादहंकृतिः ॥ ३२ ॥
 तामसात्स्युरहङ्कारात्खानिलाग्न्यम्बुभूमयः ।
 शब्दः स्पर्शश्च रूपं च रसो गन्धोऽप्यनुक्रमात् ॥ ३३ ॥
 इन्द्रियाणां च विषया भूतानामपि ते गुणाः ।
 देवाः सदाशिवश्चेशो रुद्रो विष्णुश्चतुर्मुखः ॥ ३४ ॥
 सात्त्विकात्स्यादहङ्कारादन्तःकरणधीन्द्रियम् ।
 मनो बुद्धिरहङ्कारश्चित्तं करणमान्तरम् ॥ ३५ ॥
 संशयो निश्चयो गर्वः स्मरणं विषया अमी ।
 चन्द्रः प्रजापती रुद्रः क्षेत्रज्ञ इति देवताः ॥ ३६ ॥
 श्रोत्रं त्वक्चक्षु जिह्वा घ्राणं ज्ञानेन्द्रियं विदुः ।
 दिग्वातसूर्यवरुणा नासत्यौ देवताः स्मृताः ॥ ३७ ॥
 राजसात्स्युरहङ्कारात्कर्मेन्द्रियसमीरणाः ।
 कर्मेन्द्रियाणि वाक्पाणिः पादः पायुरुपस्थकम् ॥ ३८ ॥
 वचनादानगमनविसर्गानन्दसंज्ञकाः ।
 विषया देवतास्तेषां वह्नीन्द्रोऽपेन्द्रमृत्युकाः ॥ ३९ ॥
 प्राणोपानः समानश्चोदानव्यानौ च वायवः ।
 भूतैस्तु पञ्चभिः प्राणैः चतुर्दशभिरिन्द्रियैः ॥ ४० ॥
 चतुर्विंशतितत्त्वानि साङ्ख्यशास्त्रविदो विदुः ।
 महान्कालः प्रधानं च मायाविद्ये च पूरुषः ॥ ४१ ॥
 इति पौराणिकाः प्राहुस्त्रिंशत्तत्त्वानि तैः सह ।
 बिन्दुनादौ शक्तिशिवौ शान्तातीतौ ततः परम् ॥ ४२ ॥
 षट्त्रिंशत्तत्त्वमित्युक्तं शैवागमविशारदैः ।
 सर्वे विकल्पाः प्रागासन् बीजेऽङ्कुर इवात्मनि ॥ ४३ ॥
 इच्छाज्ञानक्रियारूपमायया ते विजृम्भिताः ।
 इच्छाज्ञानक्रियापूर्वा यस्मात्सर्वाः प्रवृत्तयः ॥ ४४ ॥
 सर्वेऽपि जन्तवस्तस्मादीश्वरा इति निश्चिताः ।
 बीजाद्वृक्षस्तरोबीजं पारम्पर्येण जायते ॥ ४५ ॥
 इतिशङ्कानिवृत्त्यर्थं योगिदृष्टान्तकीर्तनम् ।
 विश्वामित्रादयः पूर्वे परिपक्वसमाधयः ॥ ४६ ॥
 उपादानोपकरणप्रयोजनविवार्जिताः ।
 स्वेच्छया ससृजुः सर्गं सर्वभोगोपबृंहितम् ॥ ४७ ॥
 ईश्वरोऽनन्तशक्तित्वात्स्वतन्त्रोऽन्यानपेक्षकः ।
 स्वेच्छामात्रेण सकलं सृजत्यवति हन्ति च ॥ ४८ ॥
 न कारकाणां व्यापारात्कर्ता स्यान्नित्य ईश्वरः ।
 नापि प्रमाणव्यापरात् ज्ञाताऽसौ स्वप्रकाशकः ॥ ४९ ॥

ज्ञातृत्वमपि कर्तृत्वं स्वातन्त्र्यात्तस्य केवलम् ।
 या चेच्छाशक्तिवैचित्री साऽस्य स्वच्छन्दकारिता ॥ ५० ॥
 यया कर्तुं न वा कर्तुमन्यथा कर्तुमर्हति ।
 स्वतन्त्रामीश्वरेच्छां के परिच्छेत्तुमिहेशते ॥ ५१ ॥
 श्रुतिश्च सोऽकामयतेतीच्छया सृष्टिमीशितुः ।
 तस्मादात्मन आकाशः सम्भूत इति चाब्रवीत् ॥ ५२ ॥
 निमित्तमात्रं चेदस्य जगतः परमेश्वरः ।
 विकारित्वं विनाशित्वं भवेदस्य कुलालवत् ॥ ५३ ॥
 बुद्ध्यादयो नव गुणाः नित्या एवेश्वरस्य चेत् ।
 नित्येच्छावान् जगत्सृष्टौ प्रवतेतैव सर्वदा ॥ ५४ ॥
 प्रवृत्त्युपरमाभावात्संसारो नैव नश्यति ।
 मोक्षोपदेशो व्यर्थः स्यादागमोऽपि निरर्थकः ॥ ५५ ॥
 तस्मान्मायाविलासोऽयं जगत्कर्तृत्वमीशितुः ।
 बन्धमोक्षोपदेशादिव्यवहारोऽपि मायया ॥ ५६ ॥
 इति श्रीदक्षिणामूर्तिस्तोत्रार्थप्रतिपादके ।
 प्रबन्धे मानसोल्लासे द्वितीयोल्लाससंग्रहः ॥ ५७ ॥
 यस्यैव स्फुरणं सदात्मकमसत्कल्पार्थगं भासते
 साक्षात्तत्त्वमसीति वेदवचसा यो बोधयत्याश्रितान् ।
 यत्साक्षात्करणाद्भवेन्नपुनरावृत्तिर्भवाम्भोनिधौ
 तस्मै श्री गुरुमूर्तये नम इदं श्रीदक्षिणामूर्तये ॥ ३ ॥
 सत्तास्फुरते भावेषु कुत आगत्य सङ्गते ।
 बिम्बादिदर्पणन्यायादित्थं पृच्छन् प्रबोध्यते ॥ १ ॥
 असत्कल्पेषु भावेषु जडेषु क्षणनाशिषु ।
 अस्तित्वं च प्रकाशत्वं नित्यात्संक्रामतीश्वरात् ॥ २ ॥
 आत्मसत्तैव सत्तैषां भावानां न ततोऽधिका ।
 तथैव स्फुरणं चैषां नात्मस्फुरणतोऽधिकम् ॥ ३ ॥
 ज्ञानानि बहुरूपाणि तेषां च विषया अपि ।
 अहङ्कारेऽनुषज्यन्ते सूत्रे मणिगणा इव ॥ ४ ॥
 प्रकाशाभिन्नमेवैतद्विश्वं सर्वस्य भासते ।
 लहरीबुद्बुदादीनां सलिलान्न पृथक्स्थितिः ॥ ५ ॥
 जानामित्येव यज्ज्ञानं भावानाविश्य वर्तते ।
 ज्ञातं मयेति तत्पश्चाद्विश्राम्यत्यन्तरात्मनि ॥ ६ ॥
 घटादिकानि कार्याणि विश्राम्यन्ति मृदादिषु ।
 विश्वं प्रकाशाभिन्नत्वाद्विश्राम्येत्परमेश्वरे ॥ ७ ॥
 स्वगतेनैव काळिम्ना दर्पणं मलिनं यथा ॥
 अज्ञानेनावृतं ज्ञानं तेन मुह्यन्ति जन्तवः ॥ ८ ॥

घटाकाशो महाकाशो घटोपाधिकृतो यथा ।
 देहोपाधिकृतो भेदो जीवात्परमात्मनोः ॥ ९ ॥
 तत्त्वमस्यादिवाक्यैस्तु तयोरैक्यं प्रदर्शयते ।
 सोयं पुरुष इत्युक्ते पुमानेको हि दृश्यते ॥ १० ॥
 यज्जगत्कारणं तत्त्वं तत्पदार्थः स उच्यते ।
 देहादिभिः परिच्छिन्नो जीवस्तु त्वंपदाभिधः ॥ ११ ॥
 तद्देशकालावस्थादौ दृष्टः स इति कथ्यते ।
 तथैतद्देशकालादौ दृष्टोऽयमिति कीर्त्यते ॥ १२ ॥
 मुख्यं तदेतद्वैशिष्ट्यं विसृज्य पदयोर्द्वयोः ।
 पुम्मात्रं लक्षयत्येकं यथा सोयं पुमान्वचः ॥ १३ ॥
 प्रत्यक्त्वं च पराक्त्वं च त्यक्त्वा तत्त्वमसीति वाक् ।
 तथैव लक्षयत्येकं जीवात्मपरमात्मनोः ॥ १४ ॥
 सामानाधिकरणाख्यः सम्बन्धः पदयोरिह ।
 विशेषणविशेष्यत्वं सम्बन्धः स्यात्पदार्थयोः ॥ १५ ॥
 लक्ष्यलक्षणसंयोगाद्वाक्यमैक्यं च बोधयेत् ।
 गङ्गायां घोष इतिवन्न जहल्लक्षणा भवेत् ॥ १६ ॥
 नाजहल्लक्षणाऽपि स्याच्छ्वेतोधावतिवाक्यवत् ।
 तत्त्वमस्यादिवाक्यानां लक्षणा भागलक्षणा ॥ १७ ॥
 सोऽयं पुरुष इत्यादिवाक्यानामिव कीर्तिता ।
 भिन्नवृत्तिनिमित्तानां शब्दानामेकवस्तुनि ॥ १८ ॥
 प्रवृत्तिस्तु समानाधिकरणत्वमिहोच्यते ।
 परस्यांशो विकारो वा जीवो वाक्येन नोच्यते ॥ १९ ॥
 जीवात्मना प्रविष्टत्वात्स्वमायासृष्टमूर्तिषु ।
 निरंशो निर्विकारोऽसौ श्रुत्या युक्त्या च गम्यते ॥ २० ॥
 घटाकाशो विकारो वा नांशो वा वियतो यथा ।
 त्वमिन्द्रोसीतिवद्वाक्यं न खलु स्तुतितत्परम् ॥ २१ ॥
 न सादृश्यपरं वाक्यमग्निर्माणवकादिवत् ।
 न कार्यकारणत्वस्य साधनं मृद्घटादिवत् ॥ २२ ॥
 न जाति व्यक्तिगमकं गौः खण्ड इतिवद्वचः ।
 गुणगुण्यात्मकं वाक्यं नैतन्नीलोत्पलादिवत् ॥ २३ ॥
 नोपासनापरं वाक्यं प्रतिमास्वीशबुद्धिवत् ।
 न वौपचारिकं वाक्यं राजवद्राजपूरुषे ॥ २४ ॥
 जीवात्मना प्रविष्टोऽसावीश्वरः श्रूयते यतः ।
 देहेन्द्रियमनोबुद्धिप्राणाहङ्कारसंहतौ ॥ २५ ॥
 आत्मसङ्कलनादज्ञैरात्मत्वं प्रतिपाद्यते ।
 वह्निधीः काष्ठलोहादौ वह्निसङ्कलनादिव ॥ २६ ॥

देहमन्नमयं कोशमाविश्यात्मा प्रकाशते ।
 स्थूलो बालः कृशः कृष्णो वर्णाश्रमविकल्पवान् ॥ २७ ॥
 प्राणकोशेऽपि जीवामि क्षुधितोऽस्मि पिपासितः ।
 संशितो निश्चितो मन्ये इति कोशे मनोमये ॥ २८ ॥
 विज्ञानमयकोशस्थो विजानामीति तिष्ठति ।
 आनन्दमयकोशाख्ये त्वहङ्कारे पुराकृतैः ॥ २९ ॥
 पुण्यैरुपासनाभिश्च सुखितोऽस्मीति मोदते ।
 एवं कंचुकितः कोशैः कंचुकैरिव पञ्चभिः ॥ ३० ॥
 परिच्छिन्न इवाभाति व्याप्तोऽपि परमेश्वरः ।
 यथा सलिलमाविश्य बहुधा भाति भस्करः ॥ ३१ ॥
 तथा शरीराण्याविश्य बहुधा स्फुरतीश्वरः ।
 कारणत्वं च कार्यत्वं तटस्थं लक्षणं तयोः ॥ ३२ ॥
 शाखायां चन्द्र इतिवन्नैव मुख्यमिदं मतम् ।
 महाप्रकाश इत्युक्तं स्वरूपं चन्द्रलक्षणम् ॥ ३३ ॥
 सच्चिदानन्दरूपत्वं स्वरूपं लक्षणं तयोः ।
 एकलक्षणयोरैक्यं वाक्येन प्रतिपाद्यते ॥ ३४ ॥
 तस्मादेकप्रकाशत्वं सर्वात्मत्वमिति स्थितम् ।
 देवतिर्यङ्गानुष्याणां प्रकाशान्न पृथक्स्थितिः ॥ ३५ ॥
 जीवः प्रकाशाभिन्नत्वात्सर्वात्मेत्यभिधीयते ।
 एवं प्रकाशरूपत्वपरिज्ञाने दृढीकृते ॥ ३६ ॥
 पुनरावृत्तिरहितं कैवल्यं पदमश्नुते ।
 सकृत्प्रसक्तमात्रोऽपि सर्वात्मत्व यदृच्छया ॥ ३७ ॥
 सर्वपापविनिर्मुक्तः शिवलोके महीयते ।
 सर्वात्मभावना यस्य परिपक्वा महात्मनः ।
 संसारतारकः साक्षात्स एव परमेश्वरः ॥ ३८ ॥
 इति श्रीदक्षिणामूर्तिस्तोत्रार्थप्रतिपादके ।
 प्रबन्धे मानसोल्लासे तृतीयोल्लाससंग्रहः ॥ ३९ ॥
 नानाच्छिद्रघटोदरस्थितमहादीपप्रभाभास्वरं
 ज्ञानं यस्य तु चक्षुरादिकरणद्वारा बहिःस्पन्दते ।
 जानामीति तमेव भान्तमनुभात्येतत्समस्तं जगत्
 तस्मै श्री गुरुमूर्तये नम इदं श्रीदक्षिणामूर्तये ॥ ४ ॥
 स्वतः सन्तः प्रकाशन्ते भावा घटपटादयः ।
 नेश्वरस्य समावेशादित्यस्योत्तरमुच्यते ॥ १ ॥
 अहमित्यनुसन्धाता जानामीति न चेत्स्फुरेत् ।
 कस्य को वा प्रकाशेत जगच्च स्यात्सुषुप्तवत् ॥ २ ॥
 प्रागूर्ध्वं चासतां सत्त्वं वर्तमानेऽपि न स्वतः ।

तस्मादीशे स्थितं सत्त्वं प्रागूर्ध्वत्वविवर्जिते ॥ ३ ॥
 स्वयमेव प्रकाशेरन् जडा यदि विनेश्वरम् ।
 सर्वं सर्वस्य भासेत न वा भासेत किञ्चन ॥ ४ ॥
 तस्मात्सर्वज्ञमज्ञं वा जगत्स्यादेकरूपकम् ।
 तुल्ये स्वयंप्रकाशत्वे जडचेतनयोर्मिथः ॥ ५ ॥
 तुल्यमेव प्रसज्येरन् ग्राह्यग्राहकतादयः ।
 इन्द्रियाणामनियमाच्चाक्षुषा स्यू रसादयः ॥ ६ ॥
 मलिनामलिनादर्शपश्चात्प्रागभागतुल्ययोः ।
 क्रियाशक्तिज्ञानशक्त्येरन्तःकरणभागयोः ॥ ७ ॥
 प्रतिबिम्बे स्फुरन्नीशः कर्ता ज्ञातेति कथ्यते ।
 बुद्धिः सत्त्वगुणोत्कर्षान्निर्मलो दर्पणो यथा ॥ ८ ॥
 गृह्णाति विषयच्छायामात्मच्छायानुभावतः ।
 अन्तःकरणसम्बन्धान्निखिलानीन्द्रियाण्यपि ॥ ९ ॥
 रथाङ्गनेमिवलये कीलिता इव कीलकाः ।
 नाड्योऽन्तःकरणे स्यूता जलसंस्यूतसूत्रवत् ॥ १० ॥
 ताभिस्तु गोळकान्ताभिः प्रसर्पन्ति स्फुलिङ्गवत् ।
 करणानि समस्तानि यथास्वं विषयं प्रति ॥ ११ ॥
 देहस्य मध्यमं स्थानं मूलाधार इतीर्यते ।
 गुदात्तु द्यङ्गुलादूर्ध्वं मेढ्रात्तु द्यङ्गुलादधः ॥ १२ ॥
 त्रिकोणोऽधोमुखाग्रश्च कन्यकायोनि सन्निभः ।
 यत्र कुण्डलिनी नाम पराशक्तिः प्रतिष्ठिता ॥ १३ ॥
 प्राणाग्निबिन्दुनादानां सवित्री सा सरस्वती ।
 मूलाधाराग्रकोणस्था सुषुम्ना ब्रह्मरन्ध्रगा ॥ १४ ॥
 मूलेऽर्धच्छन्नवंशाभा षडाधारसमन्विता ।
 तत्पार्श्वकोणयोर्जाते द्वे इडापिङ्गले स्थिते ॥ १५ ॥
 नाडीचक्रमिति प्राहुः तस्मान्नाड्यः समुद्गताः ।
 गान्धारी हस्तिजिह्वा च नयनान्तं प्रधावतः ॥ १६ ॥
 नाडीचक्रेण संस्यूते नासिकान्तमुभे गते ।
 नाभिमण्डलमाश्रित्य कुक्कुटाण्डमिव स्थितम् ॥ १७ ॥
 नाडीचक्रमिति प्राहुस्तस्मान्नाड्यः समुद्गताः ।
 पूषा चालाम्बुषा नाडी कर्णद्वयमुपाश्रिते ।
 नाडी शुक्लाह्वया तस्माद् भ्रूमध्यमुपसर्पति ॥ १८ ॥
 सरस्वत्याह्वया नाडी जिह्वान्ता वाक्प्रसारिणी ।
 नाडी विश्वोदरी नाम भुङ्क्तेऽन्नं सा चतुर्विधम् ॥ १९ ॥
 पीत्वा पयस्विनी तोयं कण्ठस्था कुरुते क्षुतम् ।
 नाडीचक्रात्समुद्गता नाड्यस्तिस्त्वधोमुखाः ॥ २० ॥

राका शुक्लं सिनीवाली मूत्रं मुञ्चेत्कुहुर्मलम् ।
 भुक्तान्नरसमादाय शङ्खिनी धमनी पुनः ॥ २१ ॥
 कपालकुहरं गत्वा मूर्ध्नि सञ्चिनुते सुधाम् ।
 शतं चैका च नाड्यः स्युस्तासामेका शिरोगता ॥ २२ ॥
 तयोर्ध्वमायन्मुक्तः स्यादिति वेदान्तशासनम् ।
 यदा बुद्धिगतैः पुण्यैः प्रेरितेन्द्रियमार्गतः ॥ २३ ॥
 शब्दादीन् विषयान् भुङ्क्ते तदा जागरितं भवेत् ।
 संहृतेष्विन्द्रियेष्वेषु जाग्रत्संस्कारजान्पुमान् ॥ २४ ॥
 मानसान्विषयान्भुङ्क्ते स्वप्नावस्था तदा भवेत् ।
 मनसोप्युपसंहारः सुषुप्तिरिति कथ्यते ॥ २५ ॥
 तत्र मायासमाच्छन्नः सन्मात्रो वर्तते पुमान् ।
 मूढो जडोऽज्ञ इत्येवं मायावेशात्प्रकाशते ॥ २६ ॥
 सुखमस्वाप्समित्येवं प्रबोधसमये पुमान् ।
 सच्चिदानन्दरूपः सन् सम्यगेव प्रकाशते ॥ २७ ॥
 इत्थं जगत्समाविश्य भासमाने महेश्वरे ।
 सूर्यादयोऽपि भासन्ते किमुतान्ये घटादयः ॥ २८ ॥
 तस्मात्सत्ता स्फुरत्ता च भावानामीश्वराश्रयात् ।
 सत्यं ज्ञानमनन्तं च श्रुत्या ब्रह्मोपदिश्यते ॥ २९ ॥
 जाग्रत्स्वप्नोद्भवं सर्वमसत्यं जडमन्धवत् ।
 ईश्वरश्चाहमित्येवं भासते सर्वजन्तुषु ॥ ३० ॥
 निर्विकल्पश्च शुद्धश्च मलिनश्चेत्यहं त्रिधा ।
 निर्विकल्पं परं ब्रह्म निर्धूताखिलकल्पनम् ॥ ३१ ॥
 धूल्यन्धकारधूमाभ्रनिर्मुक्तगगनोपमम् ।
 विवेकसमये शुद्धं देहादीनां व्यपोहनात् ॥ ३२ ॥
 यथाऽन्तरिक्षं संक्षिप्तं नक्षत्रैः किञ्चिदीक्ष्यते ।
 देहेन्द्रियादिसंसर्गान्मलिनं कलुषीकृतम् ॥ ३३ ॥
 यथाऽऽकाशं तमोरूढं स्फुरत्यनवकाशवत् ।
 अहमित्यैश्वरं भावं यदा जीवः प्रबुध्यते ॥ ३४ ॥
 सर्वज्ञः सर्वकर्ता च तदा जीवो भविष्यति ।
 माययाधिकसम्मूढो विद्ययेशः प्रकाशते ॥ ३५ ॥
 निर्विकल्पानुसन्धाने सम्यगात्मा प्रकाशते ।
 अविद्याख्यतिरोधानव्यपाये परमेश्वरः ।
 दक्षिणामूर्तिरूपोसौ स्वयमेव प्रकाशते ॥ ३६ ॥
 इति श्रीदक्षिणामूर्तिस्तोत्रार्थप्रतिपादके ।
 प्रबन्धे मानसोल्लासे चतुर्थोल्लाससंग्रहः ॥ ३७ ॥
 देहं प्राणमपीन्द्रियाण्यपि चलां बुद्धिं च शून्यं विदुः

स्त्रीबालान्धजडोपमास्त्वहमिति भ्रान्ता भृशं वादिनः ।
 मायाशक्तिविलासकल्पितमहाव्यामोहसंहारिणे
 तस्मै श्री गुरुमूर्तये नम इदं श्रीदक्षिणामूर्तये ॥ ५ ॥
 प्रमाणमेकं प्रत्यक्षं तत्त्वं भूतचतुष्टयम् ।
 मोक्षश्च मरणान्नान्यः कामार्थौ पुरुषार्थकौ ॥ १ ॥
 न हि खल्वीश्वरः कर्ता परलोककथा वृथा ।
 देहं विनाऽस्ति चेदात्मा कुम्भवदृश्यतां पुरः ॥ २ ॥
 ह्रस्वो दीर्घो युवा बाल इति देहो हि दृश्यते ।
 अस्ति जातः परिणतो वृद्धः क्षीणो जरन्मृतः ॥ ३ ॥
 इत्येवमुक्ताः षड्भावविकारा देहसंश्रयाः ।
 वर्णाश्रमविभागश्च देहेष्वेव प्रतिष्ठितः ॥ ४ ॥
 जातकर्मादिसंस्कारो देहस्यैव विधीयते ।
 शतं जीवेति देहस्य प्रयुञ्जन्त्याशिषं शुभाम् ॥ ५ ॥
 इति प्रपञ्चं चार्वाको वंचयत्यल्पचेतनः ।
 केचिच्छ्रवसिमि जीवामि क्षुधितोस्मि पिपासितः ॥ ६ ॥
 इत्यादिप्रत्ययबलात्प्ताणमात्मेति मन्वते ।
 केचिच्छ्रुणोमि पश्यामि जिघ्राम्या स्वादयाम्यहम् ॥ ७ ॥
 इतीन्द्रियाणामात्मत्वं प्रतियन्ति ततोधिकम् ।
 जानामिप्रत्ययबलाद्बुद्धिरित्यपरे जगुः ॥ ८ ॥
 मायाव्यामूढचित्तानां तेषां दूषणमुच्यते ।
 देहादीनां जडार्थानां पाषाणवदनात्मनाम् ॥ ९ ॥
 कथं भवेदहम्भावः समावेशं विनेशितुः ।
 देहस्तावदयं नात्मा दृश्यत्वाच्च जडत्वतः ॥ १० ॥
 रूपादिमत्त्वात्सांशत्वाद्भौतिकत्वाच्च कुम्भवत् ॥
 मूर्च्छासुषुप्तिमरणेश्चपि देहः प्रतीयते ॥ ११ ॥
 देहादिव्यतिरिक्तत्वात्तदाऽऽत्मा न प्रकाशते ।
 यथा जगत्प्रवृत्तीनामादिकारणमंशुमान् ॥ १२ ॥
 पुमांस्तथैव देहादिप्रवृत्तौ कारणं परम् ।
 मम देहोयमित्येवं स्त्रीबालान्धाश्च मन्वते ॥ १३ ॥
 देहोहमिति नावैति कदाचिदपि कश्चन ।
 इन्द्रियाण्यपि नात्मानः करणत्वात्प्रदीपवत् ॥ १४ ॥
 वीणादिवाद्यवच्छ्रोत्रं शब्दग्रहणसाधनम् ।
 चक्षुस्तेजस्त्रितयवदूषणग्रहणसाधनम् ॥ १५ ॥
 गन्धस्य ग्राहकं घ्राणं पुष्पसम्पुटकादिवत् ।
 रसस्य ग्राहिका जिह्वा दधिक्षौद्रघृतादिवत् ॥ १६ ॥
 इन्द्रियाणि न मे सन्ति मूकोन्धो बधिरोस्म्यहम् ।

इत्याहुरिन्द्रियैर्हीना जनाः किं ते निरात्मकाः ॥ १७ ॥
 प्राणोप्यात्मा न भवति ज्ञानाभावात्सुषुप्तिषु ।
 जाग्रत्स्वप्नोपभोगोत्थश्रमविच्छित्तिहेतवे ॥ १८ ॥
 सुषुप्तिं पुरुषे प्राप्ते शरीरमभिरक्षितुम् ।
 शेषकर्मोभोगार्थं प्राणश्चरति केवलम् ॥ १९ ॥
 प्राणस्य तत्राचैतन्यं करणोपरमे यदि ।
 प्राणे व्याप्रियमाणे तु करणोपरमः कथम् ॥ २० ॥
 सम्राजि हि रणोद्युक्ते विरमन्ति न सैनिकाः ।
 तस्मान्न करणस्वामी प्राणो भवितुमर्हति ॥ २१ ॥
 मनसः प्रेरके पुंसि विरते विरमन्त्यतः ।
 करणानि समस्तानि तेषां स्वामी ततः पुमान् ॥ २२ ॥
 बुद्धिस्तु क्षणिका वेद्या गमागमसमन्विता ।
 आत्मनः प्रतिबिम्बेन भासिता भासयेज्जगत् ॥ २३ ॥
 आत्मन्युत्पद्यते बुद्धिरात्मन्येव प्रलीयते ।
 प्रागूर्ध्वं चासती बुद्धिः स्वयमेव न सिध्यति ॥ २४ ॥
 ज्ञानाच्चेत्पूर्वपूर्वस्मादुत्तरोत्तरसम्भवः ।
 युगपद्बहुबुद्धित्वं प्रसज्येत क्षणे क्षणे ॥ २५ ॥
 बुद्ध्यन्तरं न जनयेन्नाशोत्त्रमसत्त्वतः ।
 एषां सङ्घात आत्मा चेदेकदेशे पृथक्कृते ॥ २६ ॥
 न चैतन्यं प्रसज्येत सङ्घाताभावतस्तदा ।
 भिन्नदृग्गत्यभिप्राये बहुचेतनपुञ्जितम् ॥ २७ ॥
 सद्यो भिन्नं भवेदेतन्निष्क्रियं वा भविष्यति ।
 देहस्यान्तर्गतोप्यात्मा व्याप्त एवेति बुध्यते ॥ २८ ॥
 अणुप्रमाणश्चेदेष व्याप्नुयान्नाखिलं वपुः ।
 देहप्रमाणश्चेन्न स्याद्द्वालस्य स्थविरादिता ॥ २९ ॥
 देहवत्परिणामी चेत्तद्वदेव विनङ्क्ष्यति ।
 कर्मणां परिणामेन क्रिमिहस्त्यादिमूर्तिषु ॥ ३० ॥
 व्याप्तत्वात्प्रविशत्यात्मा घटादिष्वन्तरिक्षवत् ।
 परमाणुप्रमाणेऽपि मनसि प्रतिभासते ॥ ३१ ॥
 स्वप्ने चराचरं विश्वमात्मन्येव प्रतिष्ठितम् ।
 देहादिष्वहमित्येवं भ्रमः संसारहेतुकः ॥ ३२ ॥
 अन्तः प्रविष्टः शास्तेति मोक्षायोपादिशच्छ्रुतिः ।
 एवमेषा महामाया वादिनामपि मोहिनी ॥ ३३ ॥
 यस्मात्साक्षात्कृते सद्यो लीयते च सदाशिवे ।
 देहेन्द्रियासुहीनाय मानदूरस्वरूपिणे ।
 ज्ञानानन्दस्वरूपाय दक्षिणामूर्तये नमः ॥ ३४ ॥

इति श्रीदक्षिणामूर्तिस्तोत्रार्थ प्रतिपादके ।
 प्रबन्धे मानसोल्लासे पञ्चमोल्लाससङ्ग्रहः ॥ ३५ ॥
 राहुग्रस्तदिवाकरेन्दुसदृशो मायासमाच्छादनात्
 सन्मात्रः करणोपसंहरणतो योऽभूत्सुषुप्तः पुमान् ।
 प्रागस्वाप्समिति प्रबोधसमये यः प्रत्यभिज्ञायते
 तस्मै श्री गुरुमूर्तये नम इदं श्रीदक्षिणामूर्तये ॥ ६ ॥
 स्वप्ने विश्वं यथाऽन्तस्थं जाग्रत्यपि तथेति चेत् ।
 सुषुप्तौ कस्य किं भाति कः स्थायी तत्र चेतनः ॥ १ ॥
 सर्वं च क्षणिकं शून्यं सर्वमेव स्वलक्षणम् ।
 सङ्घातः परमाणूनां मह्यम्ब्वग्निसमीरणाः ॥ २ ॥
 मनुष्यादिशरीराणि स्कन्धपञ्चकसंहतिः ।
 स्कन्धाश्च रूपविज्ञानसंज्ञासंस्कारवेदनाः ॥ ३ ॥
 रूप्यन्त इति रूपाणि विषयाश्चेन्द्रियाण्यपि ।
 विषयेन्द्रिययोर्ज्ञानं विज्ञानस्कन्ध उच्यते ॥ ४ ॥
 संज्ञागुणक्रियाजातिविशिष्टप्रत्ययात्मिका ।
 पञ्चधा कल्पना प्रोक्ता संज्ञास्कन्धस्य सौगतैः ॥ ५ ॥
 गवां गौरिति संज्ञोक्ता जातिर्गोत्वं तु गोगतम् ।
 गुणाः शुक्लादयस्तस्य गच्छत्याद्यास्तथा ॥ ६ ॥
 शृङ्गी चतुष्पाल्लाङ्गुली विशिष्टप्रत्ययो ह्यसौ ।
 एवं पञ्चविधा क्लृप्तः संज्ञास्कन्ध इतीर्यते ॥ ७ ॥
 रागाद्याः पुण्यपापे च संस्कारस्कन्ध उच्यते ।
 सुखं दुःखं च मोक्षश्च स्कन्धः स्याद्वेदनाह्वयः ॥ ८ ॥
 पञ्चभ्य एव स्कन्धेभ्यो नान्य आत्मास्ति कश्चन ।
 न कश्चदीश्वरः कर्ता स्वगतातिशयं जगत् ॥ ९ ॥
 स्कन्धेभ्यः परमाणुभ्यः क्षणिकेभ्योऽभिजायते ।
 पूर्वपूर्वक्षणादेव क्षणः स्यादुत्तरोत्तरः ॥ १० ॥
 पूर्वस्मादेव हि ज्ञानाज्जायते ज्ञानमुत्तरम् ।
 स एवायमिति ज्ञानं सेयं ज्वालेव विभ्रमः ॥ ११ ॥
 अस्ति भातीतिधीभ्रान्तैरात्मानात्मसु कल्प्यते ।
 हानोपादानराहित्यादाकाशः किं प्रकाशते ॥ १२ ॥
 इत्येवं बौद्धसिद्धान्ती भाषमाणो निषिद्ध्यते ।
 शून्यं चेज्जगतो हेतुः जगदेव न सिद्ध्यति ॥ १३ ॥
 घटः शून्यः पटः शून्यः इति कैः प्रतिपाद्यते ।
 नैव भासेत शून्यं चेज्जगन्नरविषाणवत् ॥ १४ ॥
 वस्त्वर्थी किमुपादद्याद्भारार्थः किं परित्यजेत् ।
 को विदध्यान्निषिद्ध्येद्वा शून्यत्वात्स्वस्य चात्मनः ॥ १५ ॥

अवसीदेन्नीराकूतं तस्मात्सर्वमिदं जगत् ।
 स्कन्धानां परमाणूनां न सङ्घातयितास्ति चेत् ॥ १६ ॥
 सङ्घातो न विना हेतुं जडा घटपटादयः ।
 महानुभावो भूयासमिति भ्रान्तश्च मन्यते ॥ १७ ॥
 आत्मापलापको बौद्धः किमर्थं चरति व्रतम् ।
 प्रत्यभिज्ञा यदि भ्रान्तिः भोजनादि कथं भवेत् ॥ १८ ॥
 इष्टसाधनमेवैतदन्नं गतदिनान्नवत् ।
 इति निश्चित्य बालोऽपि भोजनादौ प्रवर्तते ॥ १९ ॥
 अवकाशप्रदातृत्वमाकाशार्थक्रिया यथा ।
 तथैवार्थक्रिया पुंसः कर्तृत्वज्ञातृतादिका ॥ २० ॥
 सुषुप्तिसमयेप्यात्मा सत्यज्ञानसुखात्मकः ।
 सुखमस्वाप्समित्येवं प्रत्यभिज्ञायते यतः ॥ २१ ॥
 प्रत्यभिज्ञायत इति प्रयोगः कर्मकर्तरि ।
 आत्मा स्वयंप्रकाशात्वाज्जानात्यात्मानमात्मना ॥ २२ ॥
 सुषुप्तौ मायया मूढः जडोन्ध इति लक्ष्यते ।
 अप्रकाशतया भाति स्वप्रकाशतयापि च ॥ २३ ॥
 जडात्मनि च देहादौ साक्षादीशो विविच्यते ।
 एषैव मोहिनी नाम मायाशक्तिर्महेशितुः ॥ २४ ॥
 मोहापोहः प्रमातृणां मोक्ष इत्यभिधीयते ।
 अवस्थात्रयनिर्मुक्तो दोषदिभिरनाविलः ॥ २५ ॥
 इषीक इव सन्मात्रो न्यग्रोधकणिकोपमः ।
 बाह्याबाह्यदळोन्मुक्तकदलीकन्दसन्निभः ॥ २६ ॥
 निरंशो निर्विकारश्च निराभासो निरञ्जनः ।
 पुरुषः केवलः पूर्णः प्रोच्यते परमेश्वरः ॥ २७ ॥
 वाचो यत्र निवर्तन्ते मनो यत्र विलीयते ।
 एकीभवन्ति यत्रैव भूतानि भुवनानि च ॥ २८ ॥
 समस्तानि च तत्त्वानि समुद्रे सिन्धवो यथा ।
 कः शोकस्तत्र को मोह एकत्वमनुपश्यतः ॥ २९ ॥
 वाच्यवाचकरूपत्वात्सविकल्पोपि सन्नयम् ।
 देहादीनां व्यपोहेन सम्भवेन्निर्विकल्पकम् ॥ ३० ॥
 असन्नेव भवेद्विद्वानसद्ब्रह्मेति वेद चेत् ।
 अस्ति ब्रह्मेति चेद्वद सन्तेमेनं ततो विदुः ॥ ३१ ॥
 इति श्रीदक्षिणामूर्तिस्तोत्रार्थप्रतिपादके ।
 प्रबन्धे मानसोल्लासे षष्ठोल्लासस्य सङ्ग्रहः ॥ ३२ ॥
 बाल्यादिष्वपि जाग्रदादिषु तथा सर्वास्ववस्थास्वपि
 व्यावृत्तास्वनुवर्तमानमहमित्यन्तः स्फुरन्तं सदा ।

स्वात्मानं प्रकटीकरोति भजतां यो मुद्रया भद्रया
 तस्मै श्री गुरुमूर्तये नम इदं श्रीदक्षिणामूर्तये ॥ ७ ॥
 प्रत्यभिज्ञाबलादात्मा स्थायी निर्धार्यते यदि ।
 का नाम प्रत्यभिज्ञैषा किं वा तस्याः प्रयोजनम् ॥ १ ॥
 प्रत्यक्षादिप्रमाणेषु प्रत्यभिज्ञा न पद्यते ।
 कथं तस्याः प्रमाणत्वमिति पृच्छन् प्रबोध्यते ॥ २ ॥
 भातस्य कस्य चित्पूर्वं भासमानस्य साम्प्रतम् ।
 सोऽयमित्यनुसन्धानं प्रत्यभिज्ञानमुच्यते ॥ ३ ॥
 तद्देशकालाकारादीनवधूयानुष्ङ्गकान् ।
 यथैकं वस्त्वनुस्यूतं सोऽयमित्यभिधीयते ॥ ४ ॥
 मायानुष्ङ्गसञ्जातकिञ्चिज्ज्ञत्वाद्यपोहनात् ।
 सर्वज्ञत्वादिविज्ञानं प्रत्यभिज्ञानमात्मनः ॥ ५ ॥
 पूर्वजन्मानुभूतार्थस्मरणान्मृगशाबकः ।
 जननीस्तन्यपानाय स्वयमेव प्रवर्तते ॥ ६ ॥
 तस्मान्निश्चीयते स्थायीत्यात्मा देहान्तरेष्वपि ।
 स्मृतिं विना न घटते स्तन्यपानं शिशोर्यतः ॥ ७ ॥
 पूर्वत्रानुभवे काले स्मृतिकाले परत्र सन् ।
 आत्मा संस्काररूपेण स्मरत्यर्थं स्वनिष्ठितम् ॥ ८ ॥
 प्रत्यभिज्ञेति भावानां स्मृतिश्चेदभिधीयते ।
 आत्मस्थैर्ये प्रमाणत्वं स्मृतिश्च प्राप्नुयात्कथम् ॥ ९ ॥
 स्मृतौ प्रकाशो नार्थस्य न चाप्यर्थस्य निश्चयः ।
 न चाप्यर्थानुभवयोरङ्गुल्योरिव सम्भवेत् ॥ १० ॥
 नानुभूतिविशिष्टस्य पदार्थस्य च दण्डवत् ।
 सर्वत्राप्येवमित्येवं प्रसङ्गादिति चेच्छृणु ॥ ११ ॥
 प्राक्तनानुभवे नष्टे तदवष्टम्भसम्भवात् ।
 संस्कारसंज्ञात्सामग्यात् पौरुषाज्जायते स्मृतिः ॥ १२ ॥
 आवेद्यानुभवे नष्टे तदीयं विषयं प्रति ।
 अनुभावकमात्मानं बोधयत्यनपायिनम् ॥ १३ ॥
 विषये च प्रमुषिते नष्टे वाऽनुभवे सति ।
 स्वविश्रान्तं स्मरत्यर्थं देवोऽप्रमुषितः सदा ॥ १४ ॥
 प्रमोषणं प्रमातृणां मायया तमसा कृतम् ।
 मायाविद्ये प्रभोः शक्ती भानोश्छायाप्रभोपमे ॥ १५ ॥
 अर्थानाच्छ्रदयेन्माया विद्या व्याक्षिप्य दर्शयेत् ।
 प्रत्यभिज्ञैव सर्वेषां प्रमाणानां च साधनम् ॥ १६ ॥
 ईश्वरोऽन्योऽहमप्यन्य इति विच्छेदकारिणीम् ।
 व्याक्षिप्य विद्यया मायामीश्वरोऽहमिति स्मृतिः ॥ १७ ॥

ईषत्प्रकाशोभूदीशो मायायवनिकावृतः ।
 सम्यगावरणापाये सहस्रांशुरिव स्फुरेत् ॥ १८ ॥
 न कारणानां व्यापारः प्रमाणानां न वा पुनः ।
 प्रत्यभिज्ञापनं नाम मोहापसरणं परम् ॥ १९ ॥
 यावन्ति सन्ति मानानि व्यवहारप्रवृत्तये ।
 तेषां मोहापसरणाद्व्यपारोऽन्यो न विद्यते ॥ २० ॥
 जडानृतपरिच्छिन्नदेहधर्माश्चिदात्मनि ।
 सत्यज्ञानसुखात्मत्वं मोहाद्देहेऽपि कल्प्यते ॥ २१ ॥
 शुक्तौ रजतमित्येवं यथा व्यामुह्यतेऽन्यथा ।
 सएव रूप्यं चेद्भाति विलयस्ते न सिध्यति ॥ २२ ॥
 नात्यन्तासत्प्रकाशेत नरशृङ्गादिवत्क्वचित् ।
 कान्ताकरादौ रजतमिति स्यात्स्मरणं भ्रमे ॥ २३ ॥
 तेनेदं तुल्यमित्येवं स्यात्सादृश्याद्यदि भ्रमः ।
 पीतः शङ्को गुडस्तिक्त इत्यादौ नास्ति तुल्यता ॥ २४ ॥
 तादात्म्येन स्फुरति चेद्रजतत्वेन शुक्तिका ।
 विभ्रमो निरधिष्ठानो बाधो निरवधिर्भवेत् ॥ २५ ॥
 बुद्धिस्थितं चेद्रजतं बाह्यत्वेन प्रतीयते ।
 गुञ्जादौ ज्वलनारोपे देहदाहः प्रसज्यते ॥ २६ ॥
 युक्तिहीनप्रकाशत्वाद् भ्रान्तेर्न ह्यस्ति लक्षणम् ।
 यदि स्याल्लक्षणं किञ्चिद् भ्रान्तिरेव न सिध्यति ॥ २७ ॥
 जलचन्द्रवदेकस्मिन्निर्भये रज्जुसर्पवत् ।
 प्रतीयते यथा स्वर्णे कारणे कटकादिवत् ॥ २८ ॥
 उपात्ते रूप्यवच्छुक्तौ व्याप्ते यक्षपुरीव खे ।
 रश्म्यम्बुवत्स्फुरद्रूपे स्थाणौ चोरवदक्रिये ॥ २९ ॥
 असत्कल्पमिदं विश्वमात्मन्यारोप्यते भ्रमात् ।
 स्वयंप्रकाशं सद्रूपं भ्रान्तिबाधविवर्जितम् ॥ ३० ॥
 प्रत्यभिज्ञायते वस्तु प्राग्वन्मोहे व्यपोहिते ।
 देहाद्युपाधौ निर्धूते स्यादात्मैव महेश्वरः ॥ ३१ ॥
 स्मृतिः प्रत्यक्षमैतिह्यमित्यादीन्यपराण्यपि ।
 प्रमाणान्याप्तवागाह प्रत्यभिज्ञाप्रसिद्धये ॥ ३२ ॥
 इति श्रीदक्षिणामूर्तिस्तोत्रार्थप्रतिपादके ।
 प्रबन्धे मानसोल्लासे सप्तमोल्लाससङ्ग्रहः ॥ ३३ ॥
 विश्वं पश्यति कार्यकारणतया स्वस्वामिसंबन्धतः
 शिष्याचार्यतया तथैव पितृपुत्राद्यात्मना भेदतः ।
 स्वप्ने जाग्रति वा एष पुरुषो मायापरिभ्रामितः
 तस्मै श्री गुरुमूर्तये नम इदं श्रीदक्षिणामूर्तये ॥ ८ ॥

प्रकाशव्यतिरेकेण पदार्थः कोऽपि नास्ति चेत् ।
 परमार्थोपदेशान्तो व्यवहारः कथं भवेत् ॥ १ ॥
 कस्य बन्धश्च मोक्षश्च बध्यते केन हेतुना ।
 मायया लक्षणं किं स्यादित्येवं परिपृच्छतः ॥ २ ॥
 प्रश्नः स्यादुत्तरं वक्तुं प्रतिपत्तुं सुखेन च ।
 उक्तोर्थः सप्तभिः श्लोकैः पुनः संक्षिप्य कथ्यते ॥ ३ ॥
 पौनरुक्त्यं न दोषोऽत्र शब्देनार्थेन वा भवेत् ।
 अभ्यासेन गरीयस्त्वमर्थस्य प्रतिपाद्यते ॥ ४ ॥
 स्वयंप्रकाशे सद्रूपेऽप्येकस्मिन्परमेश्वरे ।
 कार्यकारणसम्बन्धाद्यनेकविधकल्पना ॥ ५ ॥
 राहोः शिरः सुषिः खस्य ममात्मा प्रतिमावपुः ।
 इत्यादिकल्पना तुल्या न पृथग्वस्तुगोचरा ॥ ६ ॥
 उपास्योपासकत्वेन गुरुशिष्यक्रमेण च ।
 स्वामिभृतादिरूपेण क्रीडति स्वेच्छयेश्वरः ॥ ७ ॥
 पितरं प्रति पुत्रो यः पुत्रं प्रति पितैव सः ।
 एक एव हि नानेव कल्प्यते शब्दमात्रतः ॥ ८ ॥
 तस्मात्प्रकाश एवास्ति परमार्थनिरूपणे ।
 भेदप्रतीतिर्मिथ्यैव माययाऽऽत्मनि कल्पिता ॥ ९ ॥
 मिथ्यात्वं नाम बाध्यत्वं सम्यग्ज्ञानोदये सति ।
 शिष्याचार्योपदेशादि स्वप्नवत्प्रतिभासते ॥ १० ॥
 मिथ्याभूतोऽपि वेदान्तः सत्यमर्थं प्रबोधयेत् ।
 देवताप्रतिमावच्च चित्रवत्प्रतिबिम्बवत् ॥ ११ ॥
 सर्वोऽपि व्यवहारोऽयं मायया परिजृम्भणम् ।
 सुषुप्तिसदृशी माया स्वप्रबोधेन बाध्यते ॥ १२ ॥
 युक्तिहीनप्रकाशस्य संज्ञा मायेति कथ्यते ।
 नासती दृश्यमाना सा बाध्यमाना न वा सती ॥ १३ ॥
 न प्रकाशादियं भिन्ना छायेवार्कस्य तामसी ।
 न चाभिन्ना जडत्वेन विरोधान्नोभयात्मिका ॥ १४ ॥
 स्वहेत्ववयवाभावान्नेयं सावयवोच्यते ।
 न चावयवहीना सा कार्येष्ववयवान्विता ॥ १५ ॥
 अविचारितसिद्धेयं मायावेश्याविलासिनी ।
 पुरुषं वञ्चयत्येव मिथ्याभूतैः स्वविभ्रमैः ॥ १६ ॥
 न तस्या मूलविच्छेदमभिवाञ्छति केचन ।
 तेषां पक्षे कथं मोक्षो मनसः सम्भविष्यति ॥ १७ ॥
 तिस्रोप्यवस्था मनसो जाग्रत्स्वप्नसुषुप्तयः ।
 चक्रवत्परिवर्तन्ते भेदभ्रान्त्येकहेतवः ॥ १८ ॥

ताभिः करोति कर्माणि पुनस्तैर्बध्यते मनः ।
 मनसः केवलः साक्षी भानुवत्पुरुषः परः ॥ १९ ॥
 यथा प्राणिकृतैरर्कः कर्मभिर्नैव बध्यते ।
 तथा मनःकृतैरात्मा साक्षित्वात्रैव बध्यते ॥ २० ॥
 आत्मा करोति कर्माणि बध्यते मुच्यते च तैः ।
 इत्यौपचारिकी क्लृप्तिर्भ्रममात्रैव केवलम् ॥ २१ ॥
 धूमाभ्रधूलीनीहारैरस्पृष्टोऽपि दिवाकरः ।
 यथा छन्न इवाभाति तथैवात्माऽपि मायया ॥ २२ ॥
 यथा लीलावशात्कश्चिद्भ्राम्यमाणः कुमारकः ।
 भ्रमत्तत्पश्यति जगत् शतचन्द्रं नभःस्थलम् ॥ २३ ॥
 तथैव मायया जीवो भ्रामितो वासनावशात् ।
 नानाकारमिदं विश्वं भ्रममाणं च पश्यति ॥ २४ ॥
 संसृज्य मनसा देवः संसरन्निव लक्ष्यते ।
 यथाऽर्को जलसंसर्गाच्चलन्नानेव लक्ष्यते ॥ २५ ॥
 योगाभ्यासवशाद्येन मनो निर्विषयं कृतम् ।
 निवृत्तः स पुमांसद्यो जीवन्मुक्तो भविष्यति ॥ २६ ॥
 द्वा सुपर्णौ च सयुजाभवन्मायया शिवः ।
 अजामेकां जुषन्नेको नानेवासीदिति श्रुतिः ॥ २७ ॥
 इति श्रीदक्षिणामूर्तिस्तोत्रार्थप्रतिपादके ।
 प्रबन्धे मानसोल्लासे अष्टमोल्लाससङ्ग्रहः ॥ २८ ॥
 भूरम्भांस्यनलोऽनिलोऽम्बरमहर्नाथो हिमांशुः पुमान्
 इत्याभाति चराचरात्मकमिदं यस्यैव मूर्त्यष्टकम् ।
 नान्यत्किञ्चन विद्यते विमृशतां यस्मात्परस्माद्विभोः
 तस्मै श्री गुरुमूर्तये नम इदं श्रीदक्षिणामूर्तये ॥ १ ॥
 कथमेवंविधा माया निवर्तेतेति पृच्छतः ।
 ईश्वरोपासनारूपस्तदुपायः प्रकीर्त्यते ॥ १ ॥
 षट्त्रिंशत्तत्त्वरूपासु परमेश्वरमूर्तिषु ।
 प्रत्यक्षेणोपलभ्यन्ते सर्वैरप्यष्टमूर्तयः ॥ २ ॥
 अमेयासु मनः क्षिप्रमारोढुं नार्हतीत्यतः ।
 मूर्त्यष्टकमयीं ब्रूत गुरुः सर्वात्मभावनाम् ॥ ३ ॥
 विराट्छरीरे ब्रह्माण्डे प्राणिनामपि विग्रहे ।
 षट्त्रिंशत्तत्त्वसङ्घातः सर्वत्राप्यनुवर्तते ॥ ४ ॥
 व्याप्तिर्व्यष्टिशरीरेऽस्मिन्मनसो व्यष्टिरूपिणः ।
 तस्मात्सर्वात्मकमिदं स्वशरीरं विचिन्तयेत् ॥ ५ ॥
 व्यष्ट्युपासनया पुंसः समष्टिव्याप्तिमाप्नुयात् ।
 उपसंक्रामतीत्येवं दशकृत्व उपादिशत् ॥ ६ ॥

ब्रह्माण्डस्योदरे लोकाः सप्तभूरादयः स्मृताः ।
 मूलादिब्रह्मरन्ध्रान्तेष्वाधारेषु वसन्ति ते ॥ ७ ॥
 वीणादण्डो महामेरुस्थीनि कुलपर्वताः ।
 गङ्गा तु पिङ्गळा नाडी यमुनेडा प्रकीर्तिता ॥ ८ ॥
 सरस्वती सुषुम्नोक्ता नाड्योन्याः पुण्यनिम्नगाः ।
 द्वीपाः स्युर्धातवः सप्त स्वेदबाष्पादयोब्धयः ॥ ९ ॥
 मूले तिष्ठति कालाग्निरस्थिमध्ये च बाडवः ।
 वैद्युतोग्निः सुषुम्नायां पार्थिवो नाभिमण्डले ॥ १० ॥
 हृदि तिष्ठति सूर्याग्निः कपाले चन्द्रमण्डलम् ।
 नक्षत्राण्यपराण्याहुर्नेत्रादीनीन्द्रियाण्यपि ॥ ११ ॥
 धार्यन्ते वायुभिलोकाः यथा प्रवहणादिभिः ।
 प्राणादिभिर्दशविधैर्धार्यते वायुभिर्वपुः ॥ १२ ॥
 प्राप्येडापिङ्गळे प्राणो मूलात्सूर्यस्वरूपतः ।
 नासिकाभ्यां बहिर्गत्वा लीयते द्विषडङ्गुले ॥ १३ ॥
 अष्टाङ्गुलेन सोमात्मा नाडीभ्यामन्तराविशत् ।
 मलमूत्रमरुच्छुक्राण्यपानो विसृजेद्बहिः ॥ १४ ॥
 अग्नीषोममयो भूत्वा सुषुम्नारन्ध्रमाश्रितः ।
 आब्रह्मरन्ध्रमुद्गच्छन्नुदानो वर्धते स्वयम् ॥ १५ ॥
 व्यापयेद्वपुषि व्यानो भुक्तान्नरसमन्वहम् ।
 सन्धुक्षणं समानस्तु कायाग्नेः कुरुते सदा ॥ १६ ॥
 नागो हिक्काकरः कूर्मो निमेषोन्मेषकारकः ।
 क्षुतं करोति कृकरो देवदत्तो विजृम्भणम् ॥ १७ ॥
 स्थौल्यं धनञ्जयः कुर्यान्मृतं चापि न मुञ्चति ।
 आकाशो बहिरप्यन्तरवकाशं प्रयच्छति ॥ १८ ॥
 चन्द्राकौ कालनेतारौ प्राणापानौ शरीरिणाम् ।
 साक्षी पुरुष इत्येवं मूर्त्यष्टकमिदं वपुः ॥ १९ ॥
 समनस्कमिदं योगी सेवमान उपासनम् ।
 अष्टाङ्गयोगयुक्तः सन्नमनस्कं स गच्छति । २० ॥
 मनः प्रसादः सन्तोषो मौनमिन्द्रियनिग्रहः ।
 दया दाक्षिण्यमास्तिक्यमार्जवं मार्दवं क्षमा ॥ २१ ॥
 भावशुद्धिरहिंसा च ब्रह्मचर्यं स्मृतिर्धृतिः ।
 इत्येवमादयो न्ये च मनः साध्या यमाः स्मृताः ॥ २२ ॥
 स्नानं शौचं क्रतुः सत्यं जपो होमश्च तर्पणम् ।
 तपो दानं तितिक्षा च नमस्कारः प्रदक्षिणम् ॥ २३ ॥
 व्रतोपवासाद्याश्चान्ये कायिका नियमाः स्मृताः ।
 स्वस्तिकं गोमुखं पद्मं हंसाख्यं ब्राह्ममासनम् ॥ २४ ॥

नृसिंहं गरुडं कूर्मं नागाख्यं वैष्णवासनम् ।
 वीरं मयूरं वज्राख्यं सिद्धाख्यं रौद्रमासनम् ॥ २५ ॥
 योन्यासनं विदुः शाक्तं शैवं पश्चिमतानकम् ।
 निरालम्बनयोगस्य निरालम्बनमासनम् ॥ २६ ॥
 निरालम्बतया ध्यानं निरालम्बः सदाशिवः ।
 रेचकः पूरकश्चैव कुम्भकः प्राणसंयमः ॥ २७ ॥
 इन्द्रियाणां समस्तानां विषयेभ्यो निवारणम् ।
 प्रत्याहार इति प्रोक्तं प्रत्याहारार्थवेदिभिः ॥ २८ ॥
 आधारे क्वापि मनसः स्थापनं धारणोच्यते ।
 ब्रह्मविष्णुशिवादीनां चिन्ता ध्यानं प्रचक्षते ॥ २९ ॥
 ध्यानादस्पन्दनं बुद्धेः समाधिरभिधीयते ।
 अमनस्कसमाधिस्तु सर्वचिन्ताविवर्जितम् ॥ ३० ॥
 चित्ते निश्चलतां याते प्राणो भवति निश्चलः ।
 चित्तस्य निश्चलत्वाय योगं सध्यानमभ्यसेत् ॥ ३१ ॥
 आकुञ्चनमपानस्य प्राणस्य च निरोधनम् ।
 लम्बिकोपरि जिह्वायाः स्थापनं योगसाधनम् ॥ ३२ ॥
 चित्ते निश्चलतां याते प्राणे मध्यपथं गते ।
 चिह्नान्येतानि जायन्ते पञ्चभूतजयात्पृथक् ॥ ३३ ॥
 मलमूत्रकफाल्पत्वमारोग्यं लघुता तनोः ।
 सुगन्धः स्वर्ण[स्वर] वर्णत्वं प्रथमं योगलक्षणम् ॥ ३४ ॥
 कण्टकाग्रेष्वसङ्गत्वं जलपङ्केष्वमज्जनम् ।
 क्षुत्तृडादिसहिष्णुत्वं द्वितीयं योगलक्षणम् ॥ ३५ ॥
 बहून्नपानभोक्तृत्वमातपाग्निसहिष्णुता ।
 दर्शनं श्रवणं दूरात्तृतीयं योगलक्षणम् ॥ ३६ ॥
 मण्डूकप्लवनं भूमौ मर्कटप्लवनं द्रुमे ।
 आकाशगमनं चेति चतुर्थं योगलक्षणम् ॥ ३७ ॥
 ज्ञानं त्रिकालविषयमैश्वर्यमणिमादिकम् ।
 अनन्तशक्तिमत्त्वं च पञ्चमं योगलक्षणम् ॥ ३८ ॥
 प्राणे सुषुम्नां संप्राप्ते नादोन्तः श्रूयतेष्टधा ।
 घण्टादुन्दुभिश्छाब्धिबीणावेणवादितालवत् ॥ ३९ ॥
 तनूनपात्तटितारातारे शतपनोपमम् ।
 ब्रह्मनाडीं गते प्राणे बिम्बरूपं प्रकाशते ॥ ४० ॥
 श्वासाश्चरन्ति यावन्तो मनुष्यस्य दिनं प्रति ।
 तावन्ति योजनान्यर्कः श्वासेश्वासे प्रधावति ॥ ४१ ॥
 एकविंशतिसाहस्रं षट्छतं श्वाससङ्ख्यया ।
 सोऽहमित्युच्चरत्यात्मा मन्त्रं प्रत्यहमायुषे ॥ ४२ ॥

सकारं च हकारं च लोपयित्वा प्रयोजयेत् ।
सन्धिं वै पूर्वरूपाख्यं ततोऽसौ प्रणवो भवेत् ॥ ४३ ॥
अकारश्चाप्युकारश्च मकारो बिन्दुनादकौ ।
पञ्चाक्षराण्यमून्याहुः प्रणवस्थानि पण्डिताः ॥
ब्रह्मा विष्णुश्च रुद्रश्चापीश्वरश्च सदाशिवः ।
तेष्वक्षरेषु तिष्ठन्ति षट्त्रिंशत्तत्त्वसंयुताः ॥ ४५ ॥
गुरुप्रसादाल्लभते योगमष्टाङ्गलक्षणम् ।
शिवप्रसादाल्लभते योगसिद्धिं च शाश्वतीम् ॥ ४६ ॥
सच्चिदानन्दरूपाय बिन्दुनादान्तरात्मने ।
आदिमध्यान्तशून्याय गुरुणां गुरवे नमः ॥ ४७ ॥
इति श्रीदक्षिणामूर्तिस्तोत्रार्थप्रतिपादके ।
प्रबन्धे मानसोल्लासे नवमोल्लाससङ्ग्रहः ॥ ४८ ॥
सर्वात्मत्वमिति स्फुटीकृतमिदं यस्मादमुष्मिंस्तवे
तेनास्य श्रवणात्तदर्थमननाद्द्यानाच्च संकीर्तनात् ।
सर्वात्मत्वमहाविभूतिसहितं स्यादीश्वरत्वं स्वतः
सिद्ध्येत्तत्पुनरष्टधा परिणतं चैश्वर्यमव्याहतम् ॥ १० ॥
परिच्छिन्नमहम्भावं परित्यज्यानुषङ्गिकम् ।
पूर्णाहम्भावलाभोस्य स्तोत्रस्य फलमुच्यते ॥ १ ॥
पुत्रपौत्रगृहक्षेत्रधनधान्यसमृद्धयः ।
अर्वाचीनाश्च सिध्यन्ति स्वर्गपाताळभूमिषु ॥ २ ॥
पाके प्रवर्तमानस्य शीतादिपरिहारवत् ।
प्रासङ्गिकाश्च सिध्यन्ति स्तोत्रेणानेन सर्वदा ॥ ३ ॥
ऐश्वर्यमीश्वरत्वं हि तस्य नास्ति पृथक्स्थितिः ।
पुरुषे धावमानेऽपि छाया तमनुधावति ॥ ४ ॥
अनन्तशक्तिरैश्वर्यं निष्यन्दाश्चाणिमादयः ।
स्वस्येश्वरत्वे संसिद्धे सिध्यन्ति स्वयमेव हि ॥ ५ ॥
यदीयैश्वर्यविप्रुड्भिर्ब्रह्मविष्णुशिवादयः ।
ऐश्वर्यवन्तो शासन्ते स एवात्मा सदाशिवः ॥ ६ ॥
पुष्पमानयता गन्धो विनेच्छामनुभूयते ।
पूर्णाहम्भावयुक्तेन परिच्छिन्ना विभूतयः ॥ ७ ॥
अणिमा महिमा चैव गरिमा लघिमा तथा ।
प्राप्तिः प्राकाम्यमीशित्वं वशित्वं चाष्टसिद्धयः ॥ ८ ॥
अत्यन्तमणुषु प्राणिष्वात्मत्वेन प्रवेशनम् ।
अणिमासंज्ञमैश्वर्यं व्याप्तस्य परमात्मनः ॥ ९ ॥
ब्रह्माण्डादिशिवान्तायाः षट्त्रिंशत्तत्त्वसंहतेः ।
बहिश्च व्याप्यवृत्तित्वमैश्वर्यं महिमाह्वयम् ॥ १० ॥

महामेरुसमाङ्गस्य समुद्धरणकर्मणि ।
लाघवे तूलतुल्यत्वं लघिमानं विदुर्बुधाः ॥ ११ ॥
परमाणुसमाङ्गस्य समुद्धरणकर्मणि ।
गुरवे मेरुतुल्यत्वं गरिमाणं विदुर्बुधाः ॥ १२ ॥
पातालवासिनः पुंसो ब्रह्मलोकावलोकनम् ।
प्राप्तिर्नाम महैश्वर्यं सुदुष्प्रापमयोगिनाम् ॥ १३ ॥
आकाशगमनादीनामन्यासं सिद्धिसम्पदाम् ।
स्वेच्छामात्रेण संसिद्धिः प्राकाम्यमभिधीयते ॥ १४ ॥
स्वशरीरप्रकाशेन सर्वार्थानां प्रकाशनम् ।
प्राकाश्यमिदमैश्वर्यमिति केचित्प्रचक्षते ॥ १५ ॥
स्वेच्छामात्रेण लोकानां सृष्टिस्थित्यन्तकर्तृता ।
सूर्यादीनां नियोक्तृत्वमीशित्वमभिधीयते ॥ १६ ॥
सलोकपालाः सर्वेऽपि लोकाः स्ववशवर्तिनः ।
तदैश्वर्यं वशित्वाख्यं सुलभं शिवयोगिनाम् ॥ १७ ॥
यस्त्वेवं ब्राह्मणो वेत्ति तस्य देवा वशे स्थिताः ।
किं पुनः क्षमापतिव्याघ्रव्याळस्त्रीपुरुषादयः ॥ १८ ॥
सर्वात्मभावसाम्राज्यनिरन्तरितचेतसाम् ।
परिपक्वसमाधीनां किं किं नाम न सिध्यति ॥ १९ ॥
स्तोत्रमेतत्पठेद्धीमान्सर्वात्मत्वं च भावयेत् ।
अर्वाचीने स्पृहां मुक्त्वा फले स्वर्गादिसम्भवे ॥ २० ॥
स्वर्गादिराज्यं साम्राज्यं मनुते न हि पण्डितः ।
तदेव तस्य साम्राज्यं यत्तु स्वाराज्यमात्मनि ॥ २१ ॥
सर्वात्मभावनावन्तं सेवन्ते सर्वसिद्धयः ।
तस्मादात्मनि साम्राज्यं कुर्यान्नियतमानसः ॥ २२ ॥
यस्य देवे परा भक्तिर्यथा देवे तथा गुरौ ।
तस्यैते कथिता ह्यर्थाः प्रकाशन्ते महात्मनः ॥ २३ ॥
प्रकाशात्मिकया शक्त्या प्रकाशानां प्रभाकरः ।
प्रकाशयति यो विश्वं प्रकाशोऽयं प्रकाशताम् ॥ २४ ॥
इति श्रीदक्षिणामूर्तिस्तोत्रार्थप्रतिपादके ।
प्रबन्धे मानसोल्लासे दशम्मोल्लाससङ्ग्रहः ॥ २५ ॥
इति श्रीमच्छङ्करभगवत्पादाचार्यकृत
दक्षिणामूर्तिस्तोत्रभावार्थवार्तिकं
सुरेश्वराचार्यकृतं समाप्तम् ॥
ॐ तत् सत् ॥

Please send corrections to sanskrit@cheerful.com
Last updated April 18, 2003